

Tržišni mehanizmi u koncepciji novog privrednog sistema

Stjepan Zdunić

Ekonomski institut, Zagreb

Sažetak

U članku se analizira smisao i funkcija tržišnih mehanizama kao osnovnih komponenata ekonomskog sistema, koji se pokušava uspostaviti u Jugoslaviji, počevši od Ustavnih amandmana, proglašanih u studenom 1988. godine, pa sve do polaznih osnova za donošenje novih ustava, republičkog i saveznog, što je objavljeno našoj javnosti.¹ Polazeći od rezultata teorijske analize, u posljednjoj točki članka daje se skica polaznih načela za izgradnju novog privrednog sistema. Ta skica predstavlja tek naznake za daljnji teorijski rad, ali istodobno dovoljno upućuje na karakter mogućeg privrednog sistema, kojega se elementi već predstavljaju.²

1. Tržišni mehanizmi su podskup šireg skupa ekonomskih mehanizama, koji imaju sasvim određenu ekonomsku, ali i društvenu funkciju. Za svrhu analize u ovom članku dovoljno je razlikovati planski mehanizam od tržišnog mehanizma. Karakter i opseg ekonomskih funkcija koje obavljaju jedan ili drugi mehanizam, kad ih se uzima alternativnim, sasvim je različit. Mehanizam, pri tome, predstavlja, u stvari, *sistem u funkciji*, pri čemu se promjenom parametara taj sistem, koji se može izraziti primjerice skupom matematičkih (analitičkih) jednadžbi, prevodi iz zatečenog stanja u drugo — poželjno stanje. U pitanju je, dakle, mehanizam kao sistem upravljanja, odnosno reguliranja ekonomskih procesa.³ U tom kontekstu osnovna je funkcija

¹ Vidjeti: Polazne osnove za donošenje novih ustava, *Delegatski vjesnik*, godina XV, br. 486, Zagreb, 7. XII. 1989.

² Vidjeti: Savezno izvršno vijeće — Sekretarijat za informacije, *Ekonomska reforma i njeni zakoni*, Beograd, januar 1990. Također vidjeti: Koncepcija i mehanizmi politike strukturnog prilagođavanja, *Delegatski vjesnik*, godina XIV, br. 430, Zagreb, 15. VI 1988.

³ Vidjeti: S. Zdunić, Makroekonomsko planiranje u uvjetima decentraliziranog sistema donošenja ekonomskih odluka, u *Problemi reforme privrednog sistema SFRJ Jugoslavije*, Konzorcij ekonomskih instituta za makroprojekt »Privredni sistem SFRJ«, Globus, Zagreb, 1989, str. 398—417.

planskog mehanizma ostvarenje egzogeno zadanih ekonomskih društvenih preferencija. Demokratskičnost postavljanja egzogenih ekonomskih ciljeva može biti veća ili manja s obzirom na sudionike svojevrsnog društveno-političkog procesa. Taj proces je na odgovarajući način institucionaliziran. U našoj analizi je bitno uočiti da egzogenizacija ekonomskih ciljeva logično povlači i egzogenizaciju kriterija vrednovanja ekonomskih odluka.⁴

U centralno-planskim privrednim sistemima sovjetskog tipa takvi razvojni ciljevi su zadavani odnosno sankcionirani u centralnom planskom uredu. Putem planskog mehanizma, čiji je zadatak bio ostvarenje takvog cilja, postavljali su se odgovarajući parametri (»ekonomski normativi«) izvršiocima dezagregiranih planskih zadataka. Dezagregirani planski zadaci trebali su biti konzistentni s agregiranim jedinstvenim razvojnim ciljem na razini zemlje. Taj razvojni cilj — agregirani planski zadatak — imao je svoju »kompleksnu strukturu« odnosno on je predstavljao svojevrstu »više-kriterijalnu razvojnu funkciju« zemlje, koja je uključivala ekonomske i društveno-političke preferencije najopćenitijeg karaktera kao što su: rast standarda stanovništva, proizvodnja robe široke potrošnje, vojne opreme, ravnomjerni regionalni razvoj, autoceste, željeznice i tome slično. Treba imati na umu da su tzv. »ekonomski normativi« (parametri planskog mehanizma) imali funkciju usklađivanja »motivacijske strukture« privrednih subjekata (izvršioaca zadataka) s globalnim razvojnim ciljem, tj. s globalnom društvenom preferencijom. Ekonomski normativi (egzogeno utvrđene cijene proizvodima i sirovinama, kriteriji raspodjele na razini poduzeća, fondovi zajedničke potrošnje . . .) trebali su, uzimajući u obzir »pravila ponašanja« privrednih subjekata, regulirati ekonomski proces odnosno upravljati njime tako da on ostvaruje egzogeno zadane ekonomske ciljeve.

2. Drugi društveno-ekonomski sistem, koji se označuje kao demokratski, polazi od autonomnog prava utvrđivanja vlastitih preferencija u oblasti potrošnje i ekonomskog razvoja građana, privrednih i društvenih subjekata. Riječ je o stanovitom skupu ideoloških postulata, iz kojeg se izvodi pravo na utvrđivanje vlastitih preferencija. Ideologija socijalističkih društava objašnjava da je sistem planiranja kao osnovni mehanizam koordinacije ekonomskih odluka uvjetovan društvenim vlasništvom. To je, međutim, samo djelomično tako. Citava istina je u egzogenizaciji utvrđivanja društvenih (ekonomskih) preferencija, čega je društveno vlasništvo posljedica. Egzogeno zadani »razvojni ciljevi« nakon toga naprosto impliciraju sistem planiranja kao osnovni mehanizam koordinacije i regulacije ekonomskih procesa. Skup nosilaca (subjekata) autonomnog utvrđivanja vlastitih ekonomskih preferencija u demokratskom društveno-ekonomskom sistemu u sferi potrošnje i proizvodnje predstavlja svojevrstni decentralizirani sistem donošenja ekonomskih odluka. Skup tako utvrđenih odluka, sa svoje strane, ako se promatra agregirano, predstavlja društvenu preferenciju. Način utvrđivanja (formiranja) te društvene preferencije, kao i način njene realizacije pretpostavlja stanoviti mehanizam koordinacije i regulacije. U konkretnim ekonomskim sistemima temeljno pitanje je da li je efikasan mehanizam koordinacije u fazi utvrđivanja i realizacije tako shvaćene društvene preferencije »tržište« ili »plan«

⁴ To je uočio još R. Bičanić u svom radu »O monocentričnom i policentričnom planiranju«, *Ekonomski pregled*, 6–7, Zagreb, 1963.

s odgovarajućim skupom ekonomskih parametara. Ti su parametri («cijene rada, kapitala, finalnih roba) svojevrsni »proizvod« tih mehanizama. Ako je u pitanju planski mehanizam, parametri su egzogeno utvrđeni u planskom uredu («ekonomski normativi»), dok su u slučaju tržišnog mehanizma oni rezultat (pod)mehanizma ponude i tražnje. Ravnotežne cijene, kao »proizvod« tržišnog mehanizma temeljni su ekonomski parametri, a to je skup cijena uz koje se razmjena obavi »bez ostatka«. To je također skup tzv. »optimalnih« cijena. Teorijski se pokazuje da je pri tako formiranim cijenama dosegnut maksimum blagostanja.⁵

3. Efikasna je upotreba raspoloživih sredstava društva temeljni cilj makroekonomske politike, ali uz zadovoljavanje društvenih preferencija utvrđivanje kojih ovisi o društveno-ekonomskom sistemu. Decentralizirani sistem utvrđivanja društvenih preferencija putem mehanizma tržišta, odnosno policentričnog sistema planiranja koji u stanovitoj mjeri »simulira« tržišni mehanizam pretpostavlja postojanje sistema osnovnih parametara bez kojih ti mehanizmi ne mogu funkcionirati. To je u prvom redu skup cijena finalnih roba i faktora proizvodnje s poznatim kriterijima (pravilima) odlučivanja decentraliziranih ekonomskih subjekata. Bez jasnih pravila ponašanja i bez parametara koji određuju uvjete odluka taj sistem ne može dati racionalne i ekonomski efikasne rezultate. U literaturi se obično polazi od pojma Paretoovog optimuma⁶ kao od mjere društvene efikasnosti. Tom optimumu teži, teorijski gledano, tržišni mehanizam u uvjetima potpune konkurencije. Pareto optimum je u našoj analizi relevantan ne kao krajnji rezultat po sebi, već kao kriterij koji sasvim precizno utvrđuje mehanizam kojim se taj kriterij ispunjava, odnosno kojim se taj cilj dostiže. Riječ je upravo o mehanizmu razmjene s autonomijom donosilaca ekonomskih odluka i individualnih preferencija koji su motivirani da dođu do nekog racionalnog rješenja (stanja), i to povoljnijeg za sve sudionike u razmjeni prema početnom, zatečenom stanju.⁷ Skup cijena, ako se uzme da je za svakog sudionika »procesa razmjene« zadan, a on je rezultat i tog procesa, omogućuje za svakog sudionika procesa razmjene takav izbor roba koji pruža maksimum »zadovoljstva« za sve. Rezultat je toga procesa odgovarajuće vrednovanje raspoloživih resursa društva, odnosno sudionika procesa razmjene. Tržišni mehanizam, ako je konkurentan, omogućuje tom procesu da dosegne stanje maksimalnog blagostanja, poznato pod nazivom Pareto optimum. Ovdje je važno uočiti da postoji točno zadani skup cijena koji udovoljava kriteriju optimuma, tj. da uz taj zadani skup cijena mehanizam tržišta, uz poznati motiv maksimiranja blagostanja decentraliziranih ekonomskih subjekata, vodi optimalnom rješenju (stanju). To stanje označuje takav raspored resursa društva da niti

⁵ Vidjeti, npr., Quirk and Saposnik, *Introduction to General Equilibrium and Welfare Economics*, McGraw-Hill Co, New York, 1968, poglavlje 4, točka 5.

⁶ U kontroverznoj oko tog pojma ovdje se ne ulazi, ali se uzima u teorijskom smislu. O tome vidjeti L. Johansen, *Predavanja iz makroekonomskog planiranja*, prijevod s engleskog, J. Paravić, Cekade, Zagreb, 1985.

⁷ Aksiomatski prikaz s formalnim dokaznim postupkom o egzistenciji, jednoznačnosti i stabilnosti konkurentne ravnoteže u Paretoovom smislu valja vidjeti u Quirk and Saposnik, *Introduction to General Equilibrium and Welfare Economics*, McGraw-Hill Co, New York, 1968, poglavlje 4.

jedan drugi raspored, a koji je moguć, ne postiže višu razinu ukupnog društvenog blagostanja.

Na toj se činjenici zasniva jedan pravac teorije planiranja u socijalizmu koji je osobito bio popularan između dva rata.¹ Osnovni je problem »isplanirati« prave cijene, i to u centralnom planskom uredu, uz koje će se sve robe razmijeniti bez ostatka između ponuđača (proizvođača) i potrošača. Taj model uključuje finalne potrošačke robe i sredstva proizvodnje. Finalna potrošačka dobra pokupuju na tržištu potrošači koji raspolažu ograničenim dohotkom. Cijene se uspostavljaju iterativnim postupkom u planskom uredu. Riječ je o simulaciji procesa koji se inače u kapitalističkim privredama odvija tržišnim mehanizmom. Tim su putem cijene za potrošače finalnih roba zadane, pa oni jednostavno maksimiraju svoje blagostanje uz zadano ograničenje kućnog budžeta.

Kapitalna se dobra u tom modelu distribuiraju proizvođačima uz obračunske cijene koje figuriraju kao troškovni parametri u kombinaciji faktora proizvodnje. Pritom socijalistički poduzetnici maksimiraju dobit uz odgovarajuću (optimalnu) kombinaciju faktora proizvodnje. Time je model tržišnog socijalizma, Langeova tipa zatvoren.² U raspravi o tom modelu sasvim je dobro uočeno da centralni planski organ može unaprijed odrediti potrošačeve preferencije, pa prema njima podesiti cijene potrošačkih dobara i postavljati »kućna budžetska ograničenja«, odnosno cijenu rada. Konzistentno s tim planski organ postavlja i cijene svih faktora proizvodnje, sve do proizvodnih resursa.

U toj logičkoj »igri« valja uočiti pitanje dominacije preferencija koje se svodi na to: da li dominiraju individualne potrošačeve preferencije iz kojih se konsekventno izvode društvene, ili dominiraju preferencije potrošnje koje zadaje centralni planski organ »u ime društva u cjelini«, a koje pojedinac mora izravno ili neizravno prihvatiti.

Međutim, za razliku od Langeova modela, u decentraliziranom sistemu sa tržišnim mehanizmom cjenovni su parametri rezultat tržišnog mehanizma, tj. ponude i potražnje, i to kako finalnih potrošačkih dobara tako i kapitalnih dobara, bilo u novčanom ili naturalnom obliku. Rad je također vrednovan tržišnim mehanizmom, bar u principu. Unutar sistema parametara, koji je rezultat funkcioniranja tržišnog mehanizma, društvo postavlja odgovarajuće ciljeve, među kojima je i poboljšanje ekonomskih »performansi« funkcioniranja cjelokupnog privrednog sistema. Tako se, na primjer, da bi se postigla kvantitativna konzistentnost u smislu ravnoteže ponude i potražnje utječe »deregulacijom« na poboljšanje »slobodnog ulaza« u djelatnost. Tim se putem povećava ponuda do razine izjednačavanja s potražnjom, odnosno do razine ravnotežnih cijena.

4. Polazeći od prethodne analize, lako se uočava da je izgradnja samoupravne socijalističke planske privrede, zacrtana Ustavom 1974. godine, polazila

¹ Riječ je o teoriji O. Langea. Vidjeti u tome također Kornaia, gdje on daje ocjenu tržišnog socijalizma sa cijenama kao parametrima sa stajališta poslijeratnog iskustva u izgradnji socijalističkih planskih sistema (sljedeća fusnota).

² O. Lange, *On the Economic Theory of Socialism*, god. 1936—1937, pretiskano u *Readings in Welfare Economics*, ed. by M. J. Farrell, Macmillan 1973. Isto tako vidjeti: J. Kornai, *The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes, and Reality*, *Journal of Economic Literature*, Vol XXIV, Dec. 1986.

od ideološkog načela da je pravo decentraliziranih ekonomskih subjekata u oblasti potrošnje, razmjene i proizvodnje da autonomno utvrđuju svoje preferencije (ciljeve, prioritete). Koordinaciju ekonomskih odluka u tom sistemu trebalo je obavljati pomoću mehanizma samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, tj. pomoću svojevrsnog decentraliziranog sistema samoupravnog planiranja. To znači da su društveni dogovori i samoupravni sporazumi trebali biti mehanizmi planske koordinacije odluka društveno-političkih zajednica međusobno i potom između njih i privrede međusobno. Taj je model planiranja imao za cilj prevladavanje »tržišne stihije«, s jedne strane, i unapređenje društvenih odnosa na razinu da ekonomski subjekti u potpunosti raspolažu i upravljaju cjelinom reprodukcije, s druge strane. To znači da je sistem odlučivanja decentraliziran, a koordinacija se mora obavljati planskim mehanizmom.

Glavna posljedica koju je proizveo sistem decentraliziranog samoupravnog planiranja jest slaba globalna efikasnost razvitka. Tome je, očigledno, razlog što se razvijao neadekvatni mehanizam kojim se utvrđuju osnovni parametri za vrednovanje finalnih roba i proizvodnih faktora i »siromaštvo« mehanizma i instrumenata regulacije ekonomskog procesa koji bi odgovarao društveno-ekonomskom sistemu s decentraliziranim ekonomskim odlučivanjem. U prvoj su se fazi razvijanja novog privrednog modela¹⁰ u Jugoslaviji mogle očekivati dvije tendencije, i to:

— prva, u smjeru jačanja tržišnog mehanizma na globalnoj i na sektorskim razinama realnog ekonomskog procesa i,

— druga, u smjeru jačanja totalnog plana, koji bi inače mogao anticipirati rezultate tržišnog mehanizma ili pak simulirati rezultate centralnog plana u smislu Langeove teorije.

Mnogi su analitičari jugoslavenski samoupravni sistem planiranja ipak shvatili kao anticipativno simuliranje tržišnog mehanizma u Langeovu smislu, i to s dominacijom potrošačevih preferencija i drugih decentraliziranih društvenih i ekonomskih subjekata odlučivanja.¹¹ To bi značilo da parametri vrednovanja, primjerice, proizvodnih faktora (rada, novčane akumulacije — kapitala prirodnih resursa i drugih roba i dobara) budu utvrđeni »kao da« funkcionira tržišni mehanizam. Društveni su cilj tog privrednog modela shvatili kao eliminiranje dominacije u društvenim i političkim odnosima među privrednim i društvenim subjektima, i to u horizontalnom i vertikalnom smislu i kao anticipiranje i prevladavanje neravnoteže na tržištu. Takvi zaključci temelje se na Ustavu, gdje piše:

»Ostvarujući rezultate zajedničkog rada kao vrijednost na tržištu u uvjetima socijalističke robne proizvodnje, radnici neposrednim povezivanjem, samoupravnim sporazumijevanjem i društvenim dogovaranjem svojih organizacija udruženog rada i drugih smoupravnih organizacija i zajednica te planiranjem rada i razvoja integriraju društveni rad, unapređuju cjelokupni sistem socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa i savladavaju stihijsko djelovanje tržišta.«¹²

¹⁰ Nakon Ustavnih amandmana do danas.

¹¹ O tome je uputno vidjeti: M. Schrenk, C. Ardalan, N. A. Tatawy, *Yugoslavia, Selfmanagement Socialism; Challenges of Development*, The John Hopkins Un. Press, Baltimore-London, 1979, str. 72-81.

¹² Ustav SFR Jugoslavije, Osnovna načela, odjeljak III.

Na osnovi Ustava doneseni su odgovarajući »sistemski zakoni«, među ostalima i Zakon o sistemu društvenog planiranja nema odgovarajuću važnost niti potencijal u reguliranju ekonomskih procesa, prije svega privrednog i društvenog razvitka, na srednji i dugi rok. Pored toga nema niti potencijal da anticipira i prevladava tržišne neravnoteže. Razlog tome je očito u diskrepanciji između sistema ekonomskog odlučivanja i praktične »izgradnje« sistema društvenog planiranja, odnosno privrednog sistema u cjelini. Po svom se karakteru sistem društvenog planiranja razvijao kao decentralizirani model donošenja apriornih planskih odluka, a to je zatim trebalo predstavljati skup društvenih preferencija na razini zemlje gdje se formira ekonomska politika za ostvarenje tih planskih egzogeno zadanih ciljeva. Drugim riječima, kriteriji odlučivanja zadržali su svoj administrativno aprioristički karakter, ali na decentraliziranoj razini. Nastala je, dakle, kontradikcija između karaktera odlučivanja i pretpostavljenog mehanizma koordinacije odluka.

U tom sistemu mehanizam dogovaranja i sporazumijevanja postao je instrument za dogovorno utvrđivanje osnovnih ekonomskih parametara (cijena roba, kamate, »cijena« rada putem samoupravnih sporazuma o raspodjeli dohotka), čime su ti parametri postali instrumenti za troškovno formiranje cijena finalnih roba, negativnih kamatnih stopa i tome slično. Drugim riječima, legalizirano je oligopolno i monopolno ponašanje decentraliziranih privrednih i društveno-političkih subjekata u privrednom sistemu u kojem prevladaju decentralizirani administrativno-planski kriteriji odlučivanja. Tim se putem producirala, umjesto prevladavala, tržišna neravnoteža, osobito na dulji rok.

No, mehanizam sporazumijevanja i dogovaranja, da bi bio efikasan, pretpostavlja »objektivno dane« osnovne ekonomske parametre. Objektivni ekonomski parametri, s jedne strane, mogu biti proizvod iterativnog simulacijskog procesa, bilo u Langeovu smislu moderne sovjetske teorije planiranja,¹³ a nikako instrument za obračun troškova koje »tržište« u svakom slučaju mora pokriti. Sa druge strane, ti parametri mogu biti »proizvod« tržišnog mehanizma na kojem vladaju uvjeti pune konkurencije u teorijskom smislu. Samo su u tim uvjetima za pojedini privredni subjekt ti parametri objektivno dani, tj. on ne može na njih utjecati i oni nisu njegova instrumentalna varijabla. Njegova je instrumentalna varijabla količina proizvoda, odnosno razina korištenja kapaciteta kojom maksimira dohodak ili dobitak, uz zadane cijene na koje ne može utjecati. Na taj način i u važećem sistemu društvenog planiranja u nas kao temeljni problem izvire karakter plana, odnosno njegova funkcija u uvjetima decentraliziranog sistema donošenja ekonomskih odluka. Administrativno-aprioristički karakter plana dolazio je osobito do izražaja u njegovoj funkciji formiranja bitnih parametara za vrednovanje faktora proizvodnje i rezultata rada. Stoga je propušteno da se konkretno utvrde uloga i karakter sistema planiranja u samoupravnoj privredi, tj. na način da on bude konzistentan decentraliziranom sistemu donošenja ekonomskih odluka.

Stvar je u tome što decentralizirani sistem donošenja ekonomskih odluka s visokom autonomijom subjekata, kao što nedvojbeno slijedi iz cjelokupne

¹³ Vidjeti primjerice: N. P. Fedorenko, N. Ja. Petrakova, red., *Hozjajstvennyj mehanizam v sisteme optimal'nogo funkcionirovanija socijalističkoj ekonomiki*, Moskva, »Nauka«, 1985.

prethodne analize, pretpostavlja tržište kao osnovni mehanizam koordinacije. Sistem planiranja je pritome uvjetovan faktorima kao što su dulji horizont promatranja realnog ekonomskog procesa, protuslovlje kratkoročnih individualnih i dugoročnih društvenih preferencija, pitanje diskrepancije društvenih i individualnih proizvodnih funkcija itd. Temeljna je funkcija planiranja u tim uvjetima održavanje funkcioniranja tržišnog mehanizma radi dizanja globalne razine efikasnosti ekonomskog razvitka. Prema tome, planska kombinacija ekonomskih politika i njihovih mjera ima za cilj, dugoročno promatrano, održavanje dinamičke stabilnosti rasta narodne privrede kao osnovne društvene preferencije.

A tržišni mehanizam u socijalističkim sistemima, bez obzira na razinu decentralizacije u sistemu odlučivanja, nije dovoljno razvijen, osobito u smislu njegove alokativne funkcije. Stoga je prijeko potrebno prije svega utvrditi koncepciju razvitka tržišne privrede, a to znači izgradnju tržišnog mehanizma na globalnoj razini i na sektorskim razinama privrede, a u stanovitoj mjeri i društvenih djelatnosti. Drugim riječima, potrebno je uspostaviti strategiju razvitka tržišnih mehanizama kao temeljnu pretpostavku efikasnog razvitka.

Za tu svrhu valja utvrditi globalnu strategiju i parcijalne strategije koje moraju biti konzistentne i međusobno s globalnom strategijom. Budući da je za taj proces potrebno vrijeme, nužna je koordinacija samih strategija, u sastavu kojih su ekonomske politike sa specificiranim mjerama i vremenskim prioritetima. Cjelokupan proces izgradnje tržišnih mehanizama zahtijevao bi, dakle, planiranje. To ne može biti nepovezan, stihijski proces. Nejasnoće na tom području prouzrokuju velike društvene troškove.

Postavljanje pitanja razvitka tržišnog mehanizma mora se povezati sa strategijom razvitka zemlje. To je istodoban proces, ali koordiniran strukturno i vremenski, pa čak i prostorno. U našim se uvjetima tržišni mehanizmi, proces njihove izgradnje, mogu tumačiti kao »instrumentalna varijabla« u sistemu upravljanja ekonomskim razvojnim procesom. Ta konstatacija ne znači neku osobitu novost. Slično se može naći i u teoriji planiranja u modernoj sovjetskoj literaturi. Bitna je razlika u tome kako se utvrđuju društvene razvojne preferencije, odakle su izvedene, kako je to već prije u ovom radu raspravljeno.

Bitna uloga tržišta je, kako pokazuje naša analiza, da ono funkcionira kao mehanizam vrednovanja, a to pretpostavlja funkciju razmjene, s tim da su cjenovni parametri rezultat ponude i potražnje kao bitnih komponenti mehanizma tržišta. Funkcija tih parametara je obavljanje razmjene bez ostatka. Tim se putem u osnovi obavi ex post »konzistentno bilanciranje« novčanih i robnih fondova. Na toj osnovi nastaje niz parcijalnih tržišta, funkcija kojih može biti od manje ili veće »globalne« važnosti. Pritom problem konzistentnosti djelovanja pojedinih tržišta, sa stajališta globalnog ravnotežnog rasta narodnog gospodarstva, nije jednostavan. Politika stabilizacije, pune zaposlenosti, politika kamata, politika intervalutarnih tečajeva, politika raspodjele dohotka na akumulaciju i potrošnju uz korištenje instrumenata odgovarajućih tržišnom mehanizmu i mnoge politike globalnog karaktera moraju međusobno biti konzistentne da bi bile djelotvorne. Sve te politike zajedno čine strategiju dinamičnog ravnotežnog rasta u okviru koncepcije tržišne privrede.

5. Prethodna teorijska analiza, iako nepotpuna s obzirom na obuhvat,¹⁴ služi kao obrazloženje pristupnih osnova za koncipiranje, na vrlo općoj razini, temeljnih principa novog privrednog sistema. Ustavna načela i ustavne norme koje se pripremaju, trebali bi od njih polaziti odnosno sadržavati ih kao elemente za koncipiranje novog privrednog sistema¹⁵, koji bi bio suglasan demokratskim načelima uređenja društva, čija je bit u pravu ekonomskih subjekata da autonomno utvrđuju svoje preferencije u svim sferama »društveno-ekonomске reprodukcije«. Zadatak je države da za tu svrhu izgradi odgovarajuće mehanizme. Upravo je u tome, po mojem mišljenju, bit i smisao promjena društveno-političkih i ekonomskih institucija i mehanizama. U nastavku naše analize stoga ćemo dati skicu načela na kojima se treba zasnivati novi ekonomski sistem.

Polazeći od tog autonomnog prava utvrđivanja vlastitih preferencija u oblasti potrošnje i ekonomskog razvoja građana, privrednih i društvenih subjekata, osnovni mehanizam koordinacije tome odgovarajućih aktivnosti jest tržište. Ono je, povezano s tim, osnovni mehanizam utvrđivanja i globalnih društvenih preferencija u ekonomskoj sferi, pa je stoga i temeljni mehanizam vrednovanja odnosno formiranja cijena faktora proizvodnje, tj. rada i kapitala te rezultata rada (finalnih roba). S obzirom na kompleksnu strukturu privrednih i društvenih djelatnosti te strukturnu i vremensku dimenziju individualnih i društvenih razvojnih i potrošačkih preferencija kompleksna je i struktura tržišnog mehanizma.

Mi smo, naime, i dosad imali u našim uvjetima ustanovljen robni karakter privrede s tržišnim i planskim mehanizmima koordinacije. Međutim, postojale su izrazite nejasnoće oko osnovnog mehanizma koordinacije i vrednovanja, što je prouzročilo odgovarajuće nekonzistentnosti u koncipiranju privrednog sistema. Nejasnoće su uvjetovane ideološkim zasadama i heterogenim političkim interesima, osobito na međurepubličkom planu. Zato mislim da treba eksplicite utvrditi da je osnovni mehanizam koordinacije privrednih aktivnosti te mehanizam vrednovanja upravo tržište. Pritom se valja podsjetiti da kao alternativni mehanizmi u tom pogledu mogu figurirati npr. samoupravni sporazumi, centralni plan s određenim stupnjem decentralizacije, kako je to već obrazloženo.

S tim je povezan zadatak države da osigura takozvane konkurentne uvjete funkcioniranja tog tržišta. To zbog toga što jedino takvo tržište može biti objektivni mehanizam valorizacije rada, kapitala i finalnih roba. Pored toga, to tržište treba biti otvoreno. To je vrlo ozbiljna implikacija za shvaćanje tržišta, osobito u funkciji mehanizma vrednovanja.

Da bi to tržište moglo funkcionirati kao integralno (roba, rada i kapitala) i jedinstveno, neophodno je eksplicite utvrditi odgovarajuću ulogu financijskog sistema. Istina, financijski sistem i njegova uloga spominje se i u dosadašnjem Ustavu. Međutim, u uvjetima decentraliziranog sistema donošenja ekonomskih odluka, i u uvjetima utvrđivanja preferencija, kako smo pokazali, na decentraliziranoj osnovi — gdje je osnovni mehanizam koordinacije trži-

¹⁴ Tu se prije svega misli na financijske segmente privrednog sistema, i to s aspekta funkcije financijskih institucija, mehanizama i instrumenata u ostvarenju društvenih preferencija.

¹⁵ O koncepciji novog privrednog sistema u kontekstu »novog socijalizma« vidjeti, D. Vojnić, *Ekonomska kriza i reforma socijalizma*, EI — Zagreb, Globus, 1989.

šte, i uloga financijskog sistema je drugačija od one u, recimo, centralnom planskom sistemu, i one u sistemu u kojem je osnovni mehanizam koordinacije sistem samoupravnih sporazuma s tendencijom da zamijeni ulogu i funkcije tržišta.

To treba posebno istaknuti jer je u svakoj modernoj tržišnoj privredi mehanizam regulacije s ciljem održavanja stabilnog ravnotežnog razvoja — upravo financijski sistem, shvaćen dosta široko.

Polazeći od zahtjeva stabilnosti i efikasnosti društveno-ekonomskog razvoja u prethodnom smislu, važno je utvrđivanje tržišnih mehanizama i instrumenata u oblasti tog financijskog sistema te sistema društveno-ekonomskog planiranja.

Financijski sistem je po svojoj ekonomskoj funkciji mehanizam posredovanja i reguliranja individualnih potrošačkih i razvojnih preferencija i time tržišni mehanizam koji formira parametre vrednovanja društvene akumulacije odnosno finalnih roba i svih faktora proizvodnje. Tek to omogućuje njihovu efikasnu alokaciju. Da bi tu funkciju taj sistem mogao obaviti, neophodan je pluralizam vlasništva. On, međutim, pretpostavlja pravnu jednakost svih oblika vlasništva (privatno, državno, društveno, zadružno itd.). To podrazumijeva i pravo posjedovanja različitih oblika imovine (fizička dobra, financijski instrumenti). S gledišta individualnog posjednika (društvenog, privatnog) oblici imovine predstavljaju način ostvarenja njegovih preferencija u strukturalnoj i vremenskoj dimenziji. Zadatak države je upravo u tome da razvije odgovarajuće institucije i mehanizme putem kojih akteri, tako shvaćenog ekonomskog procesa, ostvaruju svoje preferencije. Država također brine o stabilnom funkcioniranju tih institucija i mehanizama. Njen zadatak nije, dakle, da »određuje« njihove preferencije, kako to čini tzv. realsocijalistički društveno-ekonomski sistem. Pravo autonomnog utvrđivanja vlastitih preferencija, a to je demokratsko pravo suglasno ljudskoj prirodi, implicira pravo posjedovanja različitih oblika imovine i tzv. pluralizam vlasništva.

Povezano s tim je pitanje motivacijske strukture ekonomskih subjekata. Aspekt motivacijske strukture izražava se time da svaki ekonomski subjekt, građanin, privrednik, društvenog ili privatnog sektora, ima jednako pravo prisvajati dobit na osnovi angažiranja vlastitih sredstava, akumulacije odnosno štednje. Država im to pravo garantira pod jednakim uvjetima. Pored toga, potrebno je podsjetiti na pravo prisvajanja dohotka na osnovi rada, ali u uvjetima tržišnog vrednovanja tog rada, kao i tržišnog vrednovanja financijskih sredstava.

Stoga se samoupravljanje u sferi privrednih i društvenih djelatnosti mora zasnivati na poduzetništvu odnosno tržištu, što podrazumijeva internalizaciju poslovnog i razvojnog rizika. Upravljačka struktura u društvenom sektoru mora se prilagoditi tržišnim mehanizmima i funkciji poduzetništva. To pretpostavlja razne oblike organizacije privrede i njene upravljačke strukture, i to s obzirom na vlasničke izvore sredstava kao i s obzirom na tehnološke karakteristike njihovih proizvodnih funkcija.

Naime, takovo postavljanje osnove privrednog sistema dovodi i samoupravljanje, pojednostavljeno rečeno, u uvjete da trošak svoga razvoja i trošak svoga poslovanja ne može prebacivati na »okolinu«. Dobro uređena okolina

tržišta, dobro uređen finansijski sistem sa tržišnim karakteristikama — treba staviti samoupravljanje u takve objektivne uvjete reprodukcije u kojima neće biti u stanju monopolizirati svoju poziciju, te na taj način umanjivati ukupnu efikasnost društveno-ekonomske reprodukcije. S tim je povezano pitanje političkog predstavljanja »udruženog rada« u skupštinskom sistemu. Takvo predstavljanje značilo bi i političku monopolizaciju odgovarajućih funkcija putem kojih se otvara put otklonu od tržišnog modela privrede.

S tržišnim modelom privrede povezano je poduzetništvo, odnosno sloboda i ravnopravnost poduzetništva za sve oblike vlasništva. U našim prilikama treba to potvrditi. To zbog toga, što de facto osnovna karakteristika novog privrednog sistema jest u tome što se ekonomski rizik dislocira, decentralizira na osnovne nosioce privrednih aktivnosti. To je obilježje novog privrednog sistema iznimno važno. Drugim riječima, pokušava se stvoriti ekonomski sistem u kojem se rizici, gubici itd. neće socijalizirati na razini države, ili nekoj drugoj, široj ili užoj razini. Samoupravljanje, kao što je očigledno, ne konfrontira se privatnom sektoru, ako se kaže »konkurencija vlasništva«. Tim iskazom se jasno kaže da će se to samoupravljanje putem tržišnih mehanizama naći u novim konkurentnim uvjetima, a ne povlaštenima, kao dosad.

S time je povezano i pitanje likvidacije, na što također treba gledati na novi, tržišni način. Naime, likvidacija pojedinih privrednih subjekata ne znači uništavanje materijalne imovine, već zapravo prevrednovanje te imovine i njeno uklapanje u neke druge ekonomske aktivnosti, u okviru drugih privrednih subjekata. Drugim riječima, tim se utvrđuje mehanizam putem kojega će se strukturno prilagodavanje, prestrukturiranje privrede odvijati na način koji odgovara tržišnoj privredi. Tim putem će se procesi prilagođavanja odvijati uz niže »društvene troškove«, odnosno lakše će se postizati veća razina efikasnosti nego do sada.

Posebno su važni principi koji se odnose na tzv. infrastrukturne djelatnosti u kojima tržište ne može u potpunosti obaviti svoje funkcije. Riječ je o tzv. javnim poduzećima, čije funkcioniranje valja povezati s finansijskom sferom — odnosno s kolanjem i alociranjem finansijskih sredstava, čiji izvori mogu biti različiti. Tu treba predvidjeti i različite organizacijske oblike upravljanja, kako u materijalnim infrastrukturnim djelatnostima, tako i društvenim djelatnostima.

Nakon što su na neki način »situirani« osnovni privredni subjekti u tržišni »milje« u kojem oni djeluju, karakter i funkcija planiranja su bitno drukčiji. U pitanju je druga koncepcija planiranja, to nije koncepcija planiranja iz sistema »planske privrede«, kada je sistem planiranja »pokrivao« praktički cijeli privredni sistem. Sistem planiranja se sada prije svega odnosi na one djelatnosti koje ne mogu biti regulirane u potpunosti tržišnim mehanizmima. To su infrastruktura, društvene djelatnosti — to je ekologija, prostorno planiranje, itd. Bitno je uočiti da sistem planiranja ne može biti mehanizam vrednovanja faktora proizvodnje i rezultata rada.¹⁶

¹⁶ O karakteru sistema planiranja u novom privrednom sistemu vidjeti: S. Zdunić i M. Crkvenac, *Sistem planiranja u uvjetima tržišne privrede i političkog federalizma*, u zborniku, *Problemi privrednog razvoja i privrednog sistema Jugoslavije*, E1 — Zagreb, 1989.

Društveno-ekonomski sistem mora biti stabilan, kako u pogledu njegovih institucija tako i u pogledu ekonomskog razvoja. To znači da tržišni mehanizam mora funkcionirati prema zahtjevu stabilne ravnoteže. Tu je funkcija države neophodna, federalne, konfederalne ili jednonacionalne, ali njoj je za obavljanje tog zadatka neophodan odgovarajući skup ekonomskih funkcija. Te funkcije su osobito iz oblasti sistema međunarodnih ekonomskih odnosa, kao glavnog segmenta tržišnog mehanizma u funkciji vrednovanja faktora i finalnih roba sa strukturnim posljedicama u privrednom razvoju i razvojnoj stabilnosti; u bankarskom sistemu, posebno centralnom bankarskom povezano s poslovnim bankarstvom; u fiskalnom sistemu, i to u aspektima njegove stabilizacijske funkcije. Putem izbora, doziranja i kombinacija odgovarajućih politika i instrumenata u oblasti financijskog sistema (uključivo međunarodno-ekonomskog sistema i elemenata fiskalnog sistema), te stanovitom politikom raspodjele putem instrumenata koji odgovaraju tržišnoj priredi, država provodi makroekonomsku stabilizacijsku politiku.

Stabilnost funkcioniranja tržišnih mehanizama je pretpostavka parametara vrednovanja faktora i finalnih roba, a to je temeljni uvjet i realnog planiranja svih subjekata, tj. planiranja putem kojeg se ne mogu troškovi vlastitog razvoja prebacivati na »okolinu«.

Stjepan Zdunić

THE ROLE OF MARKET MECHANISMS IN THE NEW ECONOMIC SYSTEM

Summary

The paper analyzes the significance and functions of market mechanisms as key components of the economic system evolving in Yugoslavia, starting with the Constitutional Amendments in November 1988 and ending with the recently launched platform for the preparation of new Republican and Federal Constitutions. On the basis of a theoretical analysis, the author concludes his paper with a proposed set of principles for the development of a new economic system. This proposal requires further theoretical elaboration, but at the same time it sufficiently indicates the nature of a possible economic system, whose elements are already emerging.